

In medias res¹, czyli jak rozpoznawać
rzeczywistość współczesną i minioną
przy pomocy karykatury
– międzyprzedmiotowy projekt zajęć zielonej szkoły²
dla klasy II liceum (profil humanistyczno-dziennikarski)

CEL OGÓLNY:

- Zapoznanie ucznia z karykaturą jako źródłem informacji, wyposażenie go w umiejętności niezbędne do interpretowania karykatury i poznawania na jej podstawie rzeczywistości przeszłej i współczesnej.
- Zainteresowanie ucznia współczesną prasą i uświadomienie mu roli prasy w poznawaniu otaczającej nas rzeczywistości.

CELE OPERACYJNE:

Po zrealizowaniu projektu (zajęć) uczeń potrafi³:

- zdefiniować pojęcie karykatury,
- wyjaśnić, jakimi środkami wyrazu posługują się karykaturzyści i w jakim celu,
- wyjaśnić zadania karykatury,
- interpretować karykaturę, dokonując jej krytycznej analizy,
- prawidłowo wykorzystywać karykaturę jako źródło informacji (o rzeczywistości współczesnej i minionej),
- odróżniać opinie od faktów,
- odczytywać kontekst karykatury, współczesny i historyczny,
- definiować problemy życia politycznego, społecznego czy gospodarczego (współczesnego czy minionego) przy pomocy karykatury,
- wziąć udział w dyskusji,
- wyrażać własne zdanie, opinie,
- podjąć próbę szukania twórczych rozwiązań zdefiniowanych problemów,
- pracować w grupie,
- docenić znaczenie karykatury dla poznawania rzeczywistości (współczesnej i przeszłej).

¹ In medias res – w sedno rzeczy.

² Projekt ten został przygotowany na zajęcia zielonej szkoły, ale może być z powodzeniem wykorzystany również na zajęciach pozalekcyjnych z WoS – u i (lub) historii, jako cykl lekcji lub w elementach jako pojedyncza jednostka lekcyjna. Jego formuła jest na tyle elastyczna, że pozwala na dowolne skracanie go lub wydłużanie, co zapewni jego optymalne wykorzystanie, w zależności od czasu, warunków i predyspozycji uczniów.

³ Cele operacyjne mogą ulec zmianie przy zmianie formuły wykorzystania projektu; inne cele mogą osiągnąć uczniowie w trakcie realizacji całego projektu, inne w trakcie kilku czy jednej lekcji.

METODY⁴: praca z tekstem kultury (karykatura), rozmowa nauczająca, dyskusja, praca w grupach, metody aktywizujące ucznia: nauczanie przez działanie (tworzenie autorskich karykatur).

CZAS REALIZACJI: W zależności od przyjętej opcji wykorzystania projektu: od jednej godziny lekcyjnej (ale tylko jako zasygnalizowanie problemu), czy kilku godzin (zielona szkoła), do kilkudziesięciu godzin w przypadku zajęć pozalekcyjnych.

ŚRODKI DYDAKTYCZNE: karykatury (przygotowane na papierze, foliach lub stronach internetowych), papier, mazaki, kredki itp.

PRZEBIEG ZAJĘĆ:

1. Czym jest karykatura? – Wprowadzenie do zajęć

Uczeniowie otrzymują jeden z rysunków Andrzeja Mleczki (rysunek nr 1), odnośnie którego nauczyciel zadaje pytanie: *Jaki rodzaj tekstu kultury macie przed sobą?* Pytanie to ma na celu sprowokowanie młodzieży do definicji karykatury jako jednego z tekstów kultury. Uczniowie przy pomocy oglądanej karykatury mają za zadanie określić, czym jest karykatura, podać jej cechy. Wszystkie odpowiedzi zapisywane są na papierze (tablicy). Wspólnymi siłami uczniowie definiują kluczowe dla zajęć pojęcie. W razie problemów lub dla sprawdzenia można (a nawet należy) skonfrontować efekt pracy uczniów z definicją podaną w encyklopedii. To źródło (materiał nr 2) wzbogaci również wiedzę uczniów na temat historii karykatury.

Nauczyciel tak kieruje pracą uczniów, aby zwrócili uwagę na to, że karykatura to rysunek przedstawiający najczęściej cechy postaci, przedmiotów lub określone wydarzenia w sposób przesadny, często także ośmieszający.

Rysunek nr 1

⁴ Zakres metod ulegnie rozszerzeniu w momencie zmiany formuły zajęć, np. w przypadku możliwości zorganizowania ich w pracowni komputerowej, uczeń będzie pracował z komputerem i Internetem.

Materiał nr 2

KARYKATURA: sposób przedstawiania postaci lub przedmiotu polegający na wyolbrzymieniu i wyjaskrawieniu pewnych cech charakterystycznych, w celu ośmieszenia lub dla żartu. W sztukach plastycznych karykatura występuje głównie w rysunku i grafice; elementy karykatury pojawiły się już w starożytności i średniowieczu; jako samodzielny gatunek artystyczny karykatura występowała w XVI – XVII wieku; w XVIII wieku rozwinęła się zwłaszcza w Wielkiej Brytanii, Francji i Włoszech, rozkwit nastąpił w XIX wieku (powstanie ilustrowanych czasopism satyrycznych), jej żywy rozwój trwa do dziś; związana głównie z tematyką społeczno-polityczną; występuje też w tekstach literackich, głównie jako instrument satyry.

Źródło: Nowo Encyklopedia Powszechna PWN, Warszawa 1996

2. Co może być karykaturą? – tzw. postęp

Uczniowie, korzystając z własnych doświadczeń, próbują opisać rodzaje karykatur: rysunek przedstawiający jedną osobę, przedmiot, scenkę, wydarzenie polityczne, kilka rysunków tworzących jedną „opowieść”, rysunki z podpisami, rysunki z dymkami, które pozwalają na wypowiedzianie się rysowanych postaci, czy w końcu karykatura wykorzystująca fotografię, fotomontaż. Przy każdym typie karykatury nauczyciel prezentuje odpowiednio przygotowaną karykaturę jako przykład (rysunki 2-5).

Rysunek 2

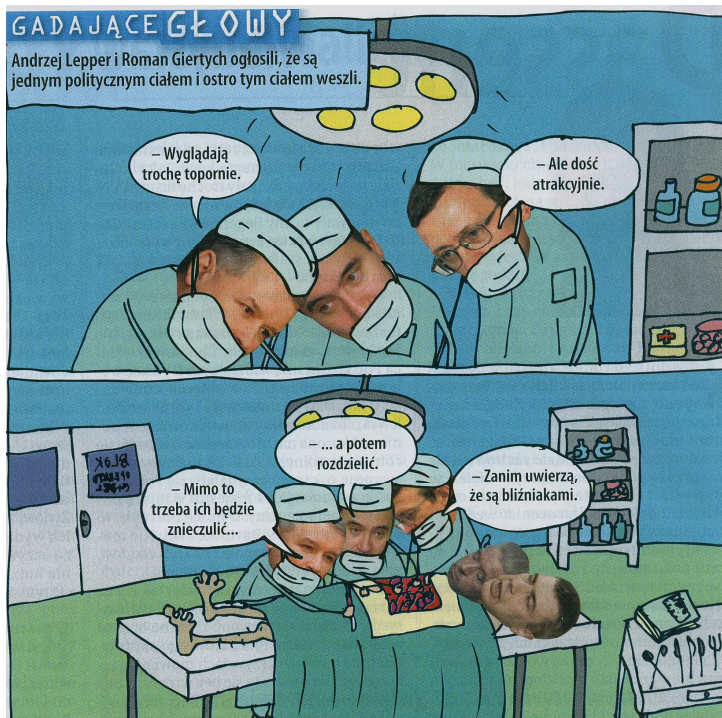
Rysunek 3

Rysunek 4

Rysunek 5

3. Do czego służy karykatura? – uwaga, dochodzimy do sedna

Uczniowie próbują znaleźć odpowiedź na zadane pytanie. I tu wszystkie odpowiedzi są zapisywane, a nauczyciel kieruje rozmową tak, aby uzyskać możliwie pełny obraz zadań karykatury; uczniowie powinni zrozumieć, że rysunek w formie karykatury ma najczęściej prowokować, krytykować, wyszydzać, zmuszać do myślenia, pobudzać do

śmiechu lub zadumy, ale też informować, choć w formie przerysowanej. Karykatura jest więc jednym ze źródeł informacji i to bardzo popularnym.

4. Karykatura jako źródło informacji (wiarygodnej czy podejrzanej?)

Nauczyciel prosi, aby uczniowie zastanowili się, jakim źródłem informacji jest karykatura i na co należy szczególnie zwrócić uwagę, odczytując właśnie taki tekst. Jako pretekst do dyskusji na ten temat pokazuje jedną z karykatur, dotyczącą współczesnego życia politycznego (rysunek nr 1) i pyta o to, jakich informacji na temat osób i ugrupowań politycznych ona dostarcza. Po uzyskaniu odpowiedzi na to pytanie nauczyciel zadaje kolejne, dotyczące tego, czy zdobyte przy pomocy karykatury informacje możemy uznać za wystarczające do wyrobienia sobie opinii o osobach czy partiach politycznych skarykaturyzowanych na rysunku. Uczniowie powinni dostrzec, że karykatura nie zawsze jest wiernym przedstawieniem rzeczywistości, często obiekt krytyki jest jednostronny, ponieważ karykaturzysta koncentruje się głównie na brakach i mankamentach, przedstawiając je w sposób przerysowany. Jednocześnie jednak można ją traktować jako pomocnicze źródło wiedzy, ponieważ pokazuje jak ludzie postrzegają (postrzegali), interpretują (interpretowali) i oceniają (oceniłi) rzeczywistość. Każda karykatura (zwłaszcza polityczna) musi być rozpatrywana jako wytwór kultury określonej epoki, jako forma krytyki problemów gospodarczych, społecznych i politycznych danego czasu.

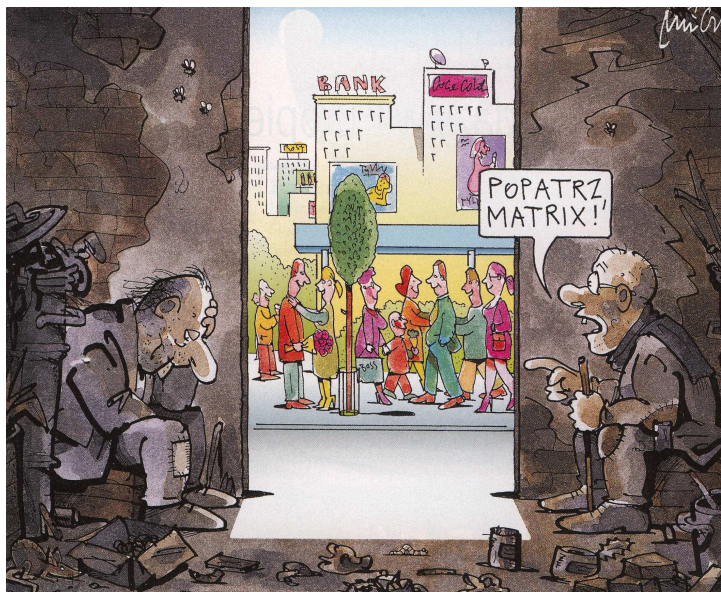
5. Jak odczytywać karykaturę, czyli jak znaleźć odpowiedni dekodery?

Nauczyciel stawia przed całą grupą nowe zadanie: tym razem musi ona znaleźć odpowiedź na pytanie dotyczące sposobów odczytywania karykatury. Uczniowie starają się spisać listę pytań, na które należy odpowiedzieć, aby dokonać krytycznej analizy karykatury i wykorzystać ją jako źródło informacji. Aby ułatwić uczniom to zadanie, nauczyciel pokazuje przykłady karykatur i prosi o ich „odczytanie” – wyjaśnienie, jaką informację one zawierają. Karykatury te są tak dobrane, aby uczeń nie mógł poradzić sobie z zadaniem. Są to bowiem karykatury polityczne pochodzące spoza polskiego kręgu kulturowego (np. angielska i francuska – rysunek nr 7) i uczeń, który nie zna kontekstu politycznego związanego z powstaniem rysunku, nie potrafi go odkodować. Celem tego zadania jest uświadomienie uczniowi, jak ważna jest znajomość kontekstu, w którym powstaje dana karykatura. Bez informacji, kim są osoby, przedmioty przedstawione na rysunku, z jakimi wydarzeniami politycznymi związane są skarykaturyzowane sytuacje, uczeń nie potrafi zrozumieć karykatury, a tym samym ani go ona nie śmieszy, ani nie staje się dla niego źródłem informacji. Jeżeli uczniowie nie potrafią odczytać pokazanych karykatur, zastanawiają się, co jest potrzebne, aby takiej operacji dokonać. W tym miejscu analizują kolejną karykaturę (rysunek nr 8), tak aby mogli sobie uświadomić, że bez zrozumienia słowa „Matrix” nie są w stanie odczytać znaczenia karykatury. Nauczyciel tak kieruje pracą uczniów, aby sformułowali oni pytania ułatwiające dokonanie krytycznej analizy karykatury, prowadzącej do odebrania informacji zakodowanej w rysunku. Należy zwrócić uwagę na następujące elementy:

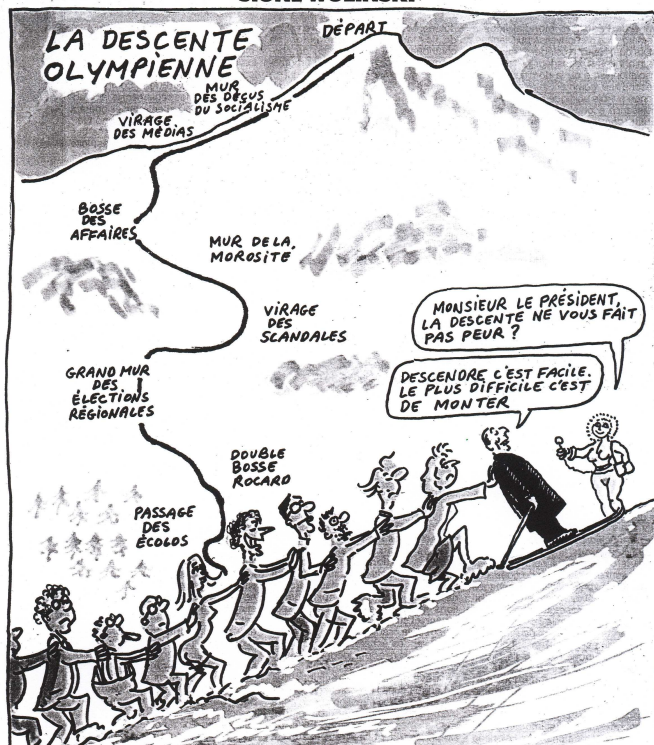
1. Co pokazuje karykatura?
2. Co jest główną treścią rysunku (ludzie, wydarzenia, sytuacje, przedmioty)?
3. Jakimi środkami wyrazu lub symbolami posługuje się autor karykatury, co chce przez to osiągnąć?
4. Czy i w jakim stopniu treść i wymowa karykatury odzwierciedla określoną rzeczywistość?

5. Do kogo jest adresowany ten rysunek satyryczny?
6. Kim jest karykaturzysta (i w przypadku karykatury historycznej, jakie były jego powiązania z okresem, którego dotyczy karykatura)?

Rysunek nr 6

SIGNÉ WOLINSKI

Rysunek nr 7

7. Przykładowa analiza wybranych karykatur – w grupie różnie

Kolejny etap pracy polega na grupowej analizie wybranych karykatur (dowolna ilość i rodzaj). Zgodnie z procedurą określoną wcześniej – uczniowie odpowiadają na pytania sformułowane na piśmie przez całą grupę. Na tym etapie nauczyciel może jeszcze wspierać uczniów w wykonaniu zadania. W zależności od wyrobienia grupy należy odpowiednio dobrać karykatury. Nie powinny one być jednak zbyt trudne. Można też „rozszerzyć” zajęcia, wykorzystując każdą z karykatur do dyskusji nad problemem, który podejmuje. Dyskusja taka wspomaga wyćwiczenie bardzo ważnych umiejętności, nieodzownych w świadomym funkcjonowaniu w społeczeństwie, formułowania (definiowania) problemów i dążenia do twórczego ich rozwiązania. Tych umiejętności nie sposób przecenić!!

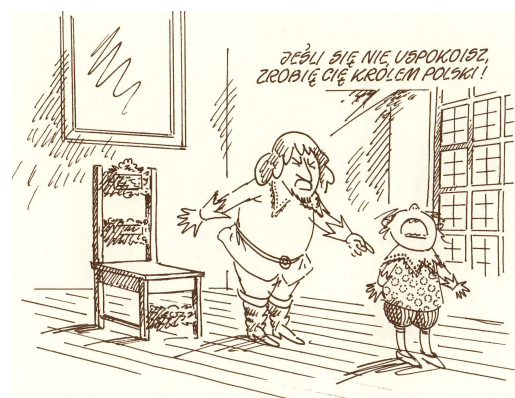
8. W końcu coś dla historyków – karykatura historyczna

Nauczyciel pokazuje przykłady karykatury historycznej (rysunki nr 8-10) i prosi o rozpoznanie, czym się one różnią od poprzednio analizowanych. Na etapie liceum nie powinno być większych trudności z zrozumieniem znaczenia tego typu rysunków satyrycznych. Kolejnym krokiem jest przygotowanie przez uczniów narzędzi (w formie pytań) koniecznych do odczytania karykatury historycznej. Uczniowie powinni dojść do wniosku, że w tym przypadku można zastosować te same pytania, co przy karykaturze współczesnej. I tu uczniowie (po obejrzeniu wybranych przykładów) stwierdzają, że bez znajomości kontekstu historycznego (rozpoznania rzeczywistości okresu powstania karykatury i jej autora, bądź miejsca powstania) nie są w stanie prawidłowo jej odczytać. Uświadamiają sobie, że zrozumienie znaczenia karykatury (współczesnej czy historycznej) wymaga sporej wiedzy i orientacji w życiu politycznym i społeczno- gospodarczym danego okresu.

Rysunek 8

Rysunek 9

Rysunek 10

Posłowie i teki (karykatura z lat 20-tych XX wieku)

9. Przykładowa analiza wybranych karykatur historycznych

Uczniowie w ramach ćwiczeń odczytują i poddają krytycznej analizie przykładowe karykatury.

10. Praca w grupach

a) Analiza karykatur – ciąg dalszy ćwiczeń

Cały zespół zostaje podzielony na 5 – 6⁵ grup. Każda z nich otrzymuje zadanie dokonania analizy 3 karykatur współczesnych i 3 historycznych⁶. Po wykonaniu pracy przedstawiciele każdej z grup prezentują na forum klasy wyniki swojej pracy⁷. Również na tym etapie możliwa jest dyskusja nad problemami podjętymi w karykaturze. Nauczyciel powinien przygotować zestaw karykatur⁸ możliwy do wykorzystania na zajęciach. W przypadku karykatur współczesnych optymalnym rozwiązaniem jest wybór najbardziej aktualnych.

b) Tworzenie karykatur – i tu zaczyna się prawdziwa zabawa

Przyszedł czas na pracę prawdziwie twórczą – tworzenie autorskich karykatur. Każda z grup otrzymuje za zadanie narysowanie 2 karykatur (jednej dotyczącej współczesnego życia społeczno-politycznego, drugiej historycznej, dotyczącej dowolnie wybranej postaci lub wydarzenia z dowolnej epoki). Należy tu pozostawić uczniom do wyboru dowolność formy, muszą też mieć do dyspozycji sporo czasu.

⁵ Liczba grup zależy, oczywiście, od liczebności całego zespołu biorącego udział w zajęciach. Optymalnie grupa powinna liczyć do 4 osób.

⁶ Liczba karykatur w tym ćwiczeniu zależy tym razem od możliwości czasowych. W razie konieczności ograniczeń w czasie, ten etap można również pominąć.

⁷ Optymalnie by było, gdyby nauczyciel miał komplet karykatur przygotowany na foliach. Pozwoliłoby to na sprawną pracę całej grupy.

⁸ Zbiór karykatur przygotowany na zajęcia można dowolnie modyfikować; ich dobór zależy od możliwości percepcyjnych ucznia lub całego zespołu, od potrzeb związanych z danym problemem, współczesnym czy historycznym, w końcu od pomysłowości nauczyciela i uczniów. Karykatury historyczne można tak dobierać, aby rozwijały wiedzę ucznia o danej epoce historycznej lub prowokowały do zdobywania takiej wiedzy.

Nauczyciel pełni funkcję wspierającą uczniów, w razie pojawienia się wątpliwości i problemów. Po wykonaniu zadania grupy prezentują swoje prace (należy je rozwieścić), następuje wspólna ocena, dyskusja, wybór najlepszej, najbardziej celnej karykatury w obu kategoriach. Może też nastąpić ocena przez nauczyciela, ale w tym wypadku należy unikać ocen niskich. Ten etap pracy nad karykaturą jest niezmiernie ważny, zwykle wywołuje bowiem spore emocje i prowokuje do działania i współpracy, a trudno dziś znaleźć bardziej efektywny sposób nauczania.

11. Podsumowanie zajęć, ale jeszcze nie ich koniec...

Nauczyciel prosi uczniów o podsumowanie zajęć, o odpowiedź na pytanie, czy czegoś się nauczyli, jaki jest według nich najważniejszy efekt ich pracy, jak będą mogli wykorzystać nabyte umiejętności w przyszłości, w końcu o ocenę, czy zajęcia im się podobały.

I na tym właściwie zajęcia można by zakończyć, ale mogą też one stanowić dopiero początek „zabawy” z karykaturą czy satyrą. Całą formułę można bowiem w tym miejscu rozszerzyć. Oto kilka propozycji dalszego ciągu:

- Zadanie uczniom do wykonania w trakcie następnego semestru projektu bądź portfolio powiązanego ze zbieraniem i analizą karykatury,
- Zorganizowanie zajęć (lub ich ciągu) poświęconych anegdocie politycznej i historycznej (mamy bardzo pokaźne zbiory), a anegdota i kawał to formy lubiane przez uczniów (choć wcale niełatwe!!),
- Zorganizowanie zajęć poświęconych analizie tekstów kabaretowych (mamy w tym zakresie bardzo bogatą tradycję). Np. w trakcie planowanej przeze mnie zielonej szkoły uczniowie będą oglądać i analizować fragmenty Kabaretów Olgi Lipińskiej – to zadanie niełatwe, zważywszy że ten kabaret, w przeciwieństwie do innych pozycji proponowanych przez TVP, wymaga sporego wysiłku intelektualnego,
- Zorganizowanie wycieczki: np. do Muzeum Karykatury i Galerii Andrzeja Mleczki w Warszawie (planowana na zimę).

To zaledwie garstka pomysłów do zrealizowania jako ciąg dalszy zaproponowanych zajęć. Objętość jednak tego tekstu nie pozwala mi w tym miejscu ich rozwijać.

BARDZO WAŻNA UWAGA:

Mój projekt został przygotowany na zieloną szkołę, która zorganizowana zostanie poza szkołą, co wykluczy możliwość skorzystania w czasie zajęć z pracowni internetowej. Gdyby jednak zajęcia przybrały formę zajęć pozalekcyjnych, czy też lekcyjnych, optymalnie byłoby zorganizować je w pracowni wyposażonej w **komputery i Internet**. Wszystkie zaprezentowane karykatury (przynajmniej te współczesne) można bowiem oglądać w oryginalnych kolorach na ekranach monitorów. Uprości to znacznie proces przygotowywania i omawiania karykatur. Poza tym pozwoli uczniom samodzielnie wyszukać ciekawe rysunki czy galerie, a to znów początek nowych zajęć...